

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 1
JANUAR

1993

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
125 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Historisk Samfund
for Sønderjylland,
Sekretariat,
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.
Kontortid, ti.-to. kl. 9-13.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på
Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Carsten Porskrog
Rasmussen
Institut for Grænseregions-
forskning, Aabenraa

Henrik Fangel (ansv.)
Institut for sønderjysk
lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: P. E. Offset & Reklame A/S,
Varde

I dette nummer:

»Æ hus« - Skrave forsamlingshus 100 år 3
Jørgen Hanssen, Lønstrup, fortæller om de oplevelser, han i sin barndom og ungdom havde i Sønderjyllands ældste forsamlingshus.

Fra fyrstepatriotisme til folkelig danskhed 9
Med to eksempler belyser Lars N. Henningsen, Flensborg, patriotismens - nationalfølelsens - forskellige indhold i 1700- og 1800-årene.

Sprogforeningens Almanak 100 år 13
Jørgen Mågård, Bov, fortæller træk af historien om Sprogforeningens Almanak, der nu er udkommet i 100 år.

Barn i Branderup præstegård 16
Kirsten Poort Lanthén, Søborg, fortæller om dagligliv og sparsommelighed i Branderup præstegård i 1920'erne og 1930'erne.

Karantænestationerne i Padborg og Kruså 23
N. P. Lund-Jensen, Bov, har været i arkiverne og fortæller om oprettelsen af de to karantænestationer i Padborg og Kruså i slutningen af Anden Verdenskrig.

Det sker - på nordslesvigske museer 28

Bognyt 30

Bagsiden om forsiden:
Forsamlingshuse i Sønderjylland 32
Henrik Fangel, Aabenraa, fortæller om oprettelsen af forsamlingshuse i Sønderjylland fra det første - i Skrave - der blev oprettet i 1892, til de mange, der blev grundlagt i 1920'erne og 1930'erne.

Forsidebilledet viser Sofiedal forsamlingshus, der ligger sydligst i Tinglev kommune, ganske tæt ved grænsen. Det blev indviet den 28. oktober 1934 og er et af de mange forsamlingshuse, som opførtes i grænseegnene i 1920'erne og 1930'erne. Det fungerer stadig som forsamlingshus. - Træk af de sønderjyske forsamlingshuses historie fortælles på bagsiden side 32, mens det ældste forsamlingshus - i Skrave - er emnet for artiklen side 3-8.

Skrave forsamlingshus er opført i rå, ukløvede kampesten i 1892 som det første forsamlingshus i Sønderjylland. Det rummede garderobe, køkken og »lille sal«. »Store sal« var 8x12 meter. Forsamlingshuset brændte den 20. november 1940. Fot. Historiske Samlinger, Aabenraa.

»Æ hus«

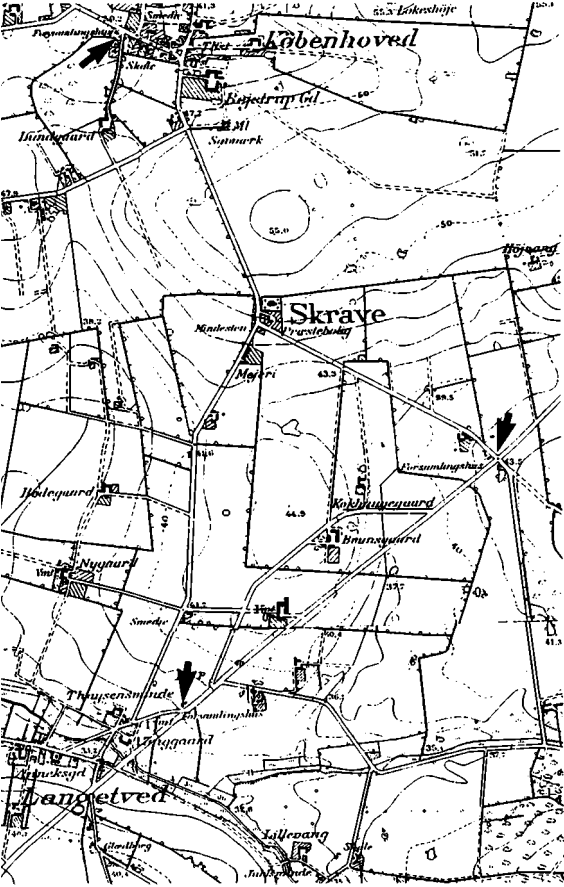
Skrave forsamlingshus 100 år

Af JØRGEN HANSEN

For 100 år siden - i december 1892 - stod det første forsamlingshus i Nordslesvig færdigbygget. Det var Skrave forsamlingshus. 100-årsjubilæet har fået Jørgen Hanssen, der stammer fra Skrave, men i dag bor ved Ingstrup i Vendsyssel, til at tænke tilbage på de oplevelser, han i sin barndom og ungdom havde i forsamlingshuset. Hans skildring giver et levende indtryk af den store betydning, forsamlingshuset havde i landsbyens og sognets fælles liv.

Den 20. november 1940 om eftermiddagen kom Hans Hansen, »Højager« i Hjeriting, ud til mig i roemarken og fortalte, at Skrave forsamlingshus var brændt.

Hvad jeg svarede, husker jeg ikke helt, bortset fra »at så var der da ikke mere grund til kævl«. Men jeg gjorde mig en del tanker om årsagen til branden. Der var krig i landet. Der var flyvere. Der var hjemmetyskere. Og så var der den gamle strid, der havde delt Langetved i to lejre med hver deres »hus«. Det gamle - Sønderjyllands første, bygget i 1892, og det nye i 1934, som gymnastiksal med sløjdsal ved Langetved skole. »De gamle græd, - og vi unge lo.« Men synet af de nøgne mure af dette gamle hus nogle dage senere, det var alligevel endnu en bitter pille at sluge oven i denne nederlagstid efter 9. april.

Skrave forsamlingshus var fælles for Skrave og Skodborg, der fik sit eget forsamlingshus i 1906. Derfor lå det østligst i Skrave sogn sydøst for kirken og tæt ved sognegrænsen. I 1923 fik Københoved sit eget forsamlingshus. I 1932 opstod der splid omkring det gamle Skrave forsamlingshus. En gruppe ønskede et nyt hus bygget og fik gennemført, at den gymnastiksal, der i 1934 blev opført i tilknytning til Langetved skole (nederst), også blev forsamlingshus. I 1941 opførtes - til afløsning for det nedbrændte - et nyt forsamlingshus i udkanten af Langetved.

De tre forsamlingshuse i Skrave sogn er markeret med pile på dette udsnit af Geodætisk Instituts målebordsblad, her i målestok ca. 1:30.000. Geodætisk Institut. Copyright (A404/85)

➔

Dilettantkomedie er snævert knyttet til forsamlingshusene og spillede ikke mindst i tiden før 1920 en vigtig rolle for fastholdelsen af det danske. Sådant var det også i Skrave forsamlingshus, hvor en gruppe lokale beboere her er fotograferet i 1894 i forbindelse med opførelsen af dilettantkomedien »Slægtningene«. Fot. Historiske Samlinger, Aabenraa.

For dette hus havde været rammen om en stor del af min og mine jævnaldrendes oplevelse i barndommen og i den tidlige ungdom. Et samlingspunkt for sognets folk i onde og gode år.

Måske er min tidligste erindring om huset den, at jeg ikke måtte komme med. Jeg var for lille, skønt det oftest var alle mand af huse. - Så hvem skulle blive hjemme og passe barnet. Men til børnenes juletræsfest var der ingen aldersgrænse. Og det var først, da jeg begyndte at gå i skole i Skodborg, at jeg fik et problem. For når man spurgte, hvor jeg var fra, svarede jeg: Fra Skrau! At sognegrænsen var knap 100 m vesten for Højvang og forsamlingshuset knap 100 m vesten for sognegrænsen, havde ingen betydning for mig. For hele familiekredsen var fra Langetved, morbrødre,

mostre, fætre og kusiner. Jeg var altid i kendt selskab og skelnede knap mellem familiefester og fester i forsamlingshuset, hvor vennekredsen blot var lidt større.

Årets højdepunkter var juletræet, høstgildet, dilettant og gymnastikopvisningen. Men de to største var nok afstemningsfesten den 10. februar og genforeningsfesten den 15. juni.

Et hvert af disse møder begyndte hjemme. Der skulle stryges, pudses og vaskes og pakkes madkurv; og der skulle røgtes og malkes lidt tidligere. Og en forventning og næsten nervøsitet lå i luften, indtil alle var rede. Og den korte gåtur til huset syntes uendelig lang.

Et mylder af mennesker i forstuen på jagt efter en tøjknap, der kunne tage et par frakker mere, - snak og hilsen på, og begyndede damp fra Hygums køkken.

Julefesten

Ved julefesten blev alle børn stoppet ind i Lille sal og stod som sild i en tønde, men meget levende. Indtil lærer Lund lukkede døren op til verdens største juletræ i al sin glans. Tre - fire ringe blev dannet, og dansen gik til julesange og -salmer, en historie blev læst. Flere sange. Og så det spændende højdepunkt, om hvilket ingen vidste noget som helst. Det var ikke bare poserne, men hvordan! Var det en ukendelig julemand med en stor sæk på nakken og lige så stort skæg, men med morbror Aksels stemme? eller en flok fremmede nisser kørende på slæde med gedebuk for, som brægede, da den så Marie Hjøllund. Eller prinsesse »Isse« i karet med hofdammer og lakajer.

Sjældent har jeg siden set en sådan

opfindsomhed og iscenesættelse, som disse i det gamle hus. Og trods det jeg var fra nabosagnet fik også jeg en pose med pebernødder, figner, konfekt, bolsjer og et æble eller appelsin. Endnu en historie og juletræet blev trukket hen i hjørnet efter megen pusten lys ud. Og så blev der danset og sunget sanglege. Senere kom Jens Smej med sin harmonika, satte sig, foldede det gyldne stykke fløj over knæene – han gav sig altid så pokkers god tid, før han spillede op til march. Og derefter dansede enhver med hvem, man kunne li' - og hvis man da turde.

Høstgildet.

Alle var med, som kunne løfte et neg. En sal smykket og duftende af alle høstens frugter og farver. Det var som en eventyrhule af velkendt og dog eventyrlig

natur, bygget op over de fire lange hvide blomstersmykkede kaffeborde, tætpakkede med feststemte af alle aldre. Høst-tale og høstsange, og så kom åndens samlingspunkt: kaffen og smørrebrødsfadene kom på bordene, og alle havde travlt med deres egne hver især og kun en kyndig skelen til naboens herligheder og smørrets tykkelse, om det kunne ses under pålægget. Kager, lagkager, tærter, boller, kringler, småkager, og - kaffe, kaffe.... Vort store vidunderlige, sønderjyske kaffebord! - Ak, hvor blev du af?

Og under kaffen foredragedes af eg-nens anonyme kendteste poeter høstens revy i vers og prosa med ros og ris og humor, så selv den tavseste af alle i sit hjørne i ensom majestæt måtte trække et malet smil frem - de først høstfærdiges spot til de sidstfærdiges ærgrelse: »Æ Fissemand!«

Salen tømtes, bordene ryddedes og stuvedes op på loftet under Hygums kommando. Gulvet blev fejlet og strøet med harpikspulver. Smiths enestående orkester stemte violinen og det lejede klaver, mens vi flokkedes om det mærkelige spektakelvidunder af trommer, bjælder og træstykker, som senere blev kaldt slagtøj. De spillede op, og dansen den gik. March, pardans, rheinlænder, vals, polka, trekanter og firkanter, hvor stærke karle svang pigerne så højt, at vi fandt ud af, hvad skørterne gemte - hvis vi da ikke havde rottet os sammen oppe på det lille mørke loft, hvorfra vi skjult kunne se ned på hvem, der dansede med hvem og hvordan. - Mens vi i smug røg »Flag«-cigaretter! - Og tænk! så var der nogen, der dansede jazz!

Dilettant og gymnastik

Men før jeg var så udviklet, husker jeg gåturen med far ved hånden. Under den anden arm havde han sin violin i den sorte skindpose, der kunne vendes med sit røde fo'r ud og bruges som nissehue.

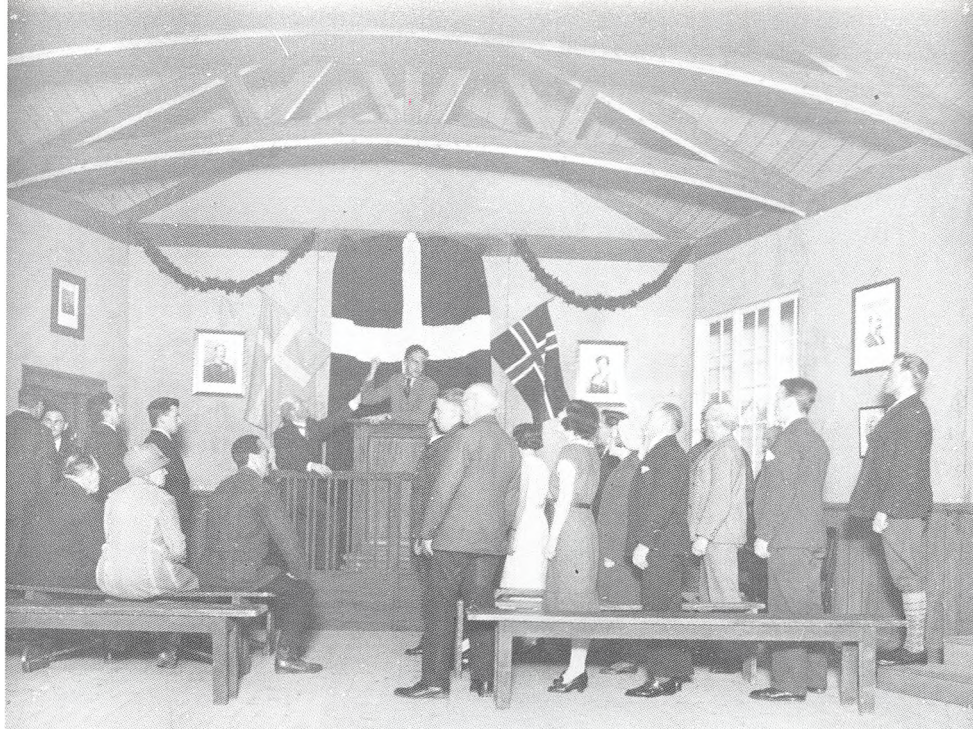
Vi skulle i forsamlingshuset og øve di-lettantkomedie. Scenen var stillet op og fyldte næsten en trediedel af salen. Marie Hjøllund vimsede rundt og Kresten Jørgensen instruerede. - Og de sang, så det klang, og jeg lærte melodierne og teksterne til Genboerne.

Men da tæppet til generalprøven, med børn som de kritiske tilskuere, senere gik, så var de kendte mennesker forvandlede til fremmede, fjerne personer i ukendt tøj med krøller i hår og skæg og mærkelige farver i ansigtet. Og vi klappede, og ingen fik større bifald end den stakkels von Buddinge, som det var så synd for.

Mange nedladende ord er ofte blevet sagt og bliver sagt om dilettant- komedianterne, også til tider med rette. Men man glemmer, at fra den lille scene i forsamlingshuset til det store professionelle teater går der en trappe, der ikke kan tages i eet spring. For mange unge måtte trin tages efter trin. Og det var ikke altid, de fandt det, de havde forventet. Jeppe på Bjerget i Det Kongelige Teater var ikke den samme tragiske person, som ude i det nære samfund, - og som Holberg havde tænkt ham.

Senere blev det gymnastikken. Karlene, hvor en lille flok drenge hængte som en tynd hale bagved med drabelige skridt. Det skete, at der var for få til stående øvelser, når vejret var hårdt. Så opstod der mange mærkelige påfund med spring over buk, plint og hest. Var bukken ikke høj nok, hjalp det med en gymmistøvle ovenpå. Eller det hele koblet sammen til de mest usandsynlige spring. Men det skete også, at holdene til forårsopvisningen var så store, at pigerne i den inderste række under fælles indmarch blot trippede en halv fod ad gangen i en lille oval. Og drengeholdet var der ikke plads til, men det var med.

Vi blev større og færdig med skolen, og der var månedsmøderne. Mere eller

Chr. Demuth (1892-1974) var lærer i Ravsted fra 1926 til 1941 og derefter forstander på Nordborg Slots Efterskole. Han og hans hustru, Mette Demuth, øvede en betydelig kulturel indsats som oplæsere af skuespil af danske forfattere i forsamlingshuse over hele Sønderjylland. Han skrev også selv en række skuespil med grænselandsmænd, bl. a. »Høsten«, der blev opført af dilettantforeninger i forsamlingshuse. Her ses en scene fra dette skuespil, uivst hvor. Scenen forestiller en sal i et forsamlingshus. Fot. Historiske Samlinger, Aabenraa.

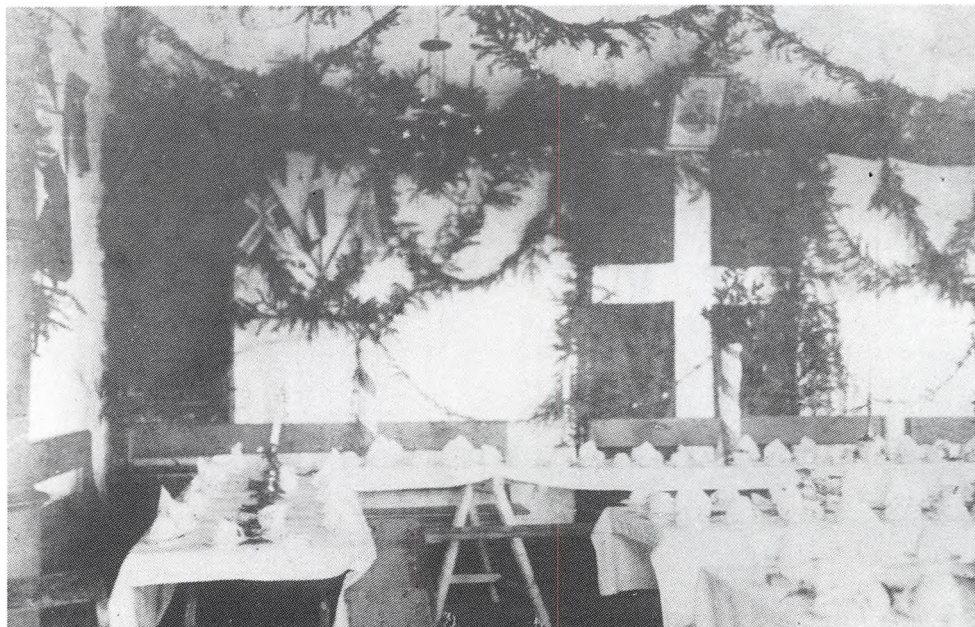
mindre godt besøgt. Jeg husker, hvordan de arbejdsstrætte karle sad med stive øjne og døde hen, mens en velmenende sangerinde foretog romancer til forstemt klaverledsagelse. Men jeg husker også de samme karle lysvågne, lyttende, når Chr. Demuth og frue læste et skuespil, eller når en foredragsholder efter 1934 behandlede de politiske spørgsmål, der lå os forstemmende tæt på i hverdagen.

Alligevel er nok det, der står stærkest i erindringen, de to nationale fester. Afstemningsfest og Genforeningsfest. Det gamle slidte februarflag blev hejst tidlig morgen, ikke blot hjemme, men overalt kunne vi se flagene blive hejst med de forståelige undtagelser.

Og senere ritualet med påklædning,

kaffekurv og gåturen derned. Salen, bordene, blomster og flag. Det var de gamle fest. Deres svundne ungdom. Men vi skulle med. Som mindre var det strengt at sidde stille under en - syntes jeg - uendelig lang tale, mens jeg sad og læste igen og igen ordene over ribberne »Sønderjylland vundet. Det er kampens mål!« Det fik ende, og kaffen kom. Og så gik snakken, men dæmpet, afventende, indtil det første sagte slag på en kop skabte stilhed.

Disse til hverdag faste og rolige stemmer, man kendte så godt, men denne aften lidt rystende, ofte bevægede, der fortalte historie. Ikke historier. Nej, den del de havde været med til at skabe og føre helt op til denne aften. Historien set fra Flandern, fra Rusland, fra Serbien,

Afstemningsfesten den 10. februar var i mange, mange år efter 1920 en af de store festdage i forsamlingshuset. Her er det forsamlingshuset i Bovlund, der er festligt pyntet. Der er dækket op til kaffebord. Fot. uden år, Historiske Samlinger, Aabenraa.

den tunge vej, der dog førte frem til Genforeningen. - Og ofte satte de sig ned midt i en ufuldendt sætning med et undskyldende: Ja - det var det. Og året efter ville de rejse sig igen og berette, indtil de ikke var mere. Eller da tiden var blevet den anden og alt for nærgående.

Jeg kan ikke lade være med at tænke på Kiplings ord om de gamle soldater, der aldrig dør, de forsvinder kun. For mig passer den på disse anonyme mennesker - ud over hele Europa - der lagde krop og sjæl bag de store mænds beslutninger. Værdien af disse mænds - og kvinders beretninger i ens barndom og tidligste ungdom gik først op for mig for alvor, ved at lytte til tilsvarende fra et yngre slægtled og fra en anden verdenskrig. Men mere spagfærdigt og dog for at frigøre sig fra et ragnarok.

Vore gamle satte de to mindedage i det rette lys, fordi det var den slags glæ-

desdage, hvor også prisen for glæden blev talt med.

I dagens Danmark ved kun få, hvad Afstemnings- og Genforeningsdag betyder. Selv almanakkerne har glemt dem.

Vel nok en følge af en generation af historiefornægtende pædagoger og ideer. Og så sker det alligevel, at fortiden på sære måder stikker hovedet frem med sit memento.

Mange unge ytrer vantro, når de hører, at den sidste krig kostede hele Danmark omkring 3000 danske liv, men at under Første Verdenskrig faldt der alene fra Sønderjylland 6000 danske i en krig, der ikke var deres, som gidsler i kampen for hjemstavnen.

Var det måske netop denne pris, der gjorde, at glæden, morskaben og samværet i det gamle hus var af en egen art. Det sjældne, som kaldes Festens Gave i Grønland.

Fra fyrstepatriotisme til folkelig danskhed

Af LARS N. HENNINGSEN

Den nationale identitets historie påkalder sig megen interesse i disse år. Statens humanistiske Forskningsråd har finansieret en stor undersøgelse af emnet, og et bogværk på fire bind er afsluttet for nylig. Arkivar Lars N. Henningsen, Flensborg, belyser her gennem to eksempler, hvordan 1700-tallets statspatriotisme i det 19. århundrede blev afløst af menigmands virksomme nationalfølelse.

En aktiv bevidsthed om nationalt tilhørsforhold er ikke et urgammelt fænomen. Man skal et godt stykke op i 1800-årene, før det at tilhøre det danske folk fik en klar mening for den enkelte. En lang udvikling måtte gennemløbes, og mange midler måtte tages i anvendelse, før en fælles folkeligt-national bevidsthed slog igennem for alvor hos den brede befolkning, og før helstatens gamle symbol Dannebrog blev fortroligt for alle samfundslag som udtryk for det danske folkefællesskab.

I 1700-årene var det den enevældige konge, som var det vigtigste symbol på monarkiets enhed. Der blev ikke sparet på midlerne, når det gjaldt om at give symbolet konkret betydning for menigmand. Kongernes rejser rundt i riget gav altid god lejlighed til at præsentere rigssymbolet for de tro undersåtter. Fra Frederik V's dage midt i århundredet blev de kongelige herskabers tilstedeværelse i provinsen altid markeret med æresporte og illumination. I alle de byer, kongen kom igennem, blev der paraderet af borgergarderne. Og når der indtraf glædelige eller sørgelige begivenheder i kongefamilien, blev det gjort synligt og hørligt i alle byer og landsbyer: Klokkerne rin-

gede og præsterne holdt prædiken. Cereemonierne efter den folkekære kong Frederik V's død natten mellem den 13. og 14. januar 1766 er et godt eksempel på tidens stil. Ved en sådan lejlighed blev der iscenesat et program, som kunne gøre kongens betydning nærværende for enhver. Så snart kongen var død, blev der erklæret landesorg over hele monarkiet. I dagevis forkyndte klokkerne i alle kirker på land og i by hver formiddag mellem 10 og 12 og hver eftermiddag mellem 16 og 18 monarkens bortgang. Men ellers sænkede stilheden sig over landet. Al musik og strengespil i og uden for kirkerne måtte forstumme. Adelen og andre fornemme og deres tjenerskab forventedes i et helt år at bære sørgeklæder. Først ni måneder senere, i september måned 1766, blev landesorgen ophævet, og kirkernes orgler kunne atter lade deres toner lyde ud over menighederne. ¹⁾

Frederik V - sørgespil i Vedsted kirke

Et så omfattende sørgesprog kunne nok sikre, at ingen kunne være i tvivl om, at den allernådigste monarks livsbane havde betydning i hytte og borg. For at gøre budskabet endnu mere forståeligt holdt præsterne klageprædiken på begravelsesdagen den 18. marts.

I Vedsted vest for Haderslev arrangerede pastor Iver Thomsen en næsten teatralisk forestilling, så alle i sognet kunne forstå, hvad der var sket. Vi kan læse om begivenheden i Haderslev-ugebladet »Nachrichten vom Baltischen Meere« fra 5. maj. Skuespillet i Vedsted kirke kan virke lidt barokt på os i dag - men histo-

Denne vignet med Frederik V's kronede monogram er næsten en illustration af sørgenhøjtideligheden i Vedsted kirke den 18. marts 1766. Kongens livsalige navnetræk står på baggrund af et klassisk tempel som livgivende beskytter af den historiske oplysning - til venstre arkæologien symboliseret af en oldtidsring og til højre en lyrespillende helt med dokumenter og håndskrifter.

Vignetten er tegnet af Johann Friederich Camerer (1720-92) og findes i andet bind af hans værk »Vermischte historisch- politische Nachrichten... von Schleswig und Holstein« (1762). Camerer var en typisk repræsentant for oplysningstiden. Han var født i Öttingen i Schwaben og fik i 1753 ansættelse som auditor ved militæret i Rendsborg. I årene 1756-68 var han tilknyttet garnisonen i Haderslev. Her udgav han blandt andet avisen »Nachrichten vom Baltischen Meere«, startede en lærredsfabrik, arbejdede med reformer af skolevæsenet og mange andre »nyttige« ting - karakteristisk for oplysningsmanden. I 1769 blev han ridefoged med bopæl i Vodder (syd for Ribe), hvor han som pensionist fra 1780 skrev flittigt i tidens lærde tidsskrifter. Den indvandrede tysker var fra først til sidst optaget af at oplyse og gavne sit nye fædreland. For ham var der ikke nogen modsætning mellem tysk og dansk.

rien fortjener at fremdrages. Den viser nemlig, hvordan man opdrog befolkningen til følelsen af rigshed - kongen stod over alle sine undersåtter, danske og norske såvel som tyske.

Lad os nu høre avisens beretning i dansk oversættelse om det kuriøse optrin i Vedsted Kirke den 18. marts 1766²⁾.

»Den 18. marts, den dag vor afdøde allernådigste konge blev ført i ligprocession, lod præsten i Vedsted i Haderslev amt på egen bekostning sin kirke udsmykke meget artigt på følgende måde:

1. Både alterbordet og alterets bagstykke var tildækket med hvidt. Øverst på alteret så man vor højsalige kong Frederik V's navnetræk skrevet i kunstfær-

dig sort skrift omgivet af en laurbærkrans. Underneden viste sig måne og stjerne i fuld glans.

2. På alterbordet så man også vor afdøde konges ophøjede navnetræk skrevet i kunstfærdig sort skrift. Til hver side stod en pyramide med forskellige kongelige våben og to brændende vokslys draperet med sort flor. På den ene pyramide lå scepter og krone, på den anden sværdet.

3. Også prædikestolen var overtrukket med hvidt, så de fire evangelister og de tolv apostle viste sig meget artig. Da nu prædikenen var til ende, og præsten nævnte vor allernådigste konge Christian VII, forsvandt måne og stjerne, og solen brød frem. Det var meget artig at se på, og i landsbyen fremkaldte det stor beundring blandt tilhørere og tilskuere.

Haderslev den 23. april La—.«

På tysk - uden brug af Dannebrog eller andre nyere nationale symboler - fortæller avisen om denne sørgehandling. Kongen af Guds nåde fik næsten lov at indtage Vor Herres normale plads på alteret. Han var en »Gud blandt guderne på jorden« - for at citere pastor Broder Brorsons tale i 1760 i anledning af 100-året for suverænitetens indførelse³⁾. Den nye monark er en solkonge - kongens tiltræden er som solen, der står op og kaster glans over riget.

1864-landsoldatens antityske danskhed

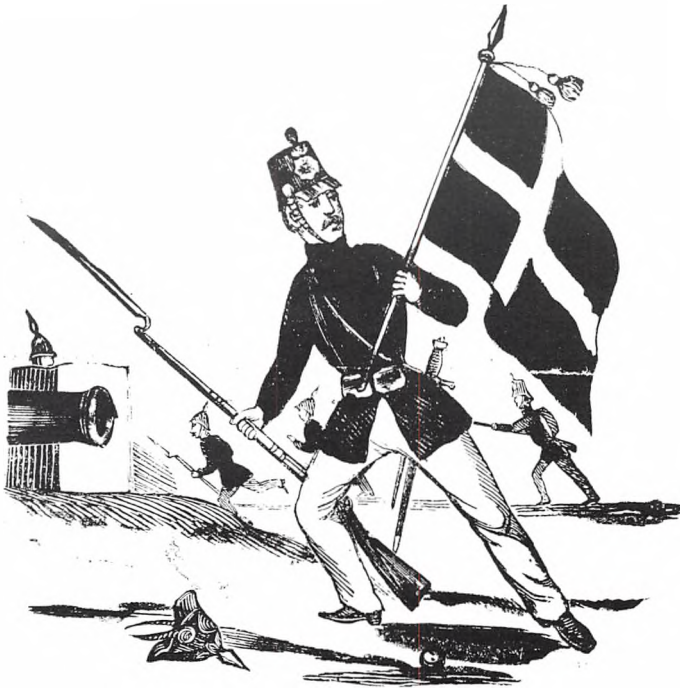
Går vi 100 år frem i tiden, møder der os et helt andet symbolsprog. Nationale tilkendegivelser har nu fået et andet indhold. Folket er ikke længere blot passiv tilskuer til et fyrstepatriotisk skuespil. Nu var en moderne danskhed slået igennem hos menigmand. Det danske sprog, det danske flag - og »tyskens fordærv« - var blevet bevidste værdier for de fleste danske, og også jævne folk kunne give deres følelser udtryk. Treårskrigen og

krigen i 1864 var mere end noget andet med til at bringe den nye nationalfølelse til gennembrud. Ikke kongen eller staten var nu det afgørende for befolkningens samhørighedsfølelse. Andre, folkelige kræfter var trådt i stedet.

Et brev⁴⁾ fra en af de menige soldater i 1864 illustrerer tydeligt den nye nationale - eller skal vi hellere sige: nationalistiske - tidsånd. Den 16. juni 1864 satte den unge soldat Andreas Casper Mikelsen sig til skrivebordet i sit kvarter i Mjang på Als. Han ville sende en hilsen til forældrene hjemme i Sønder Løgum i Sydslesvig. Han havde valgt et ark brevpapir fra Strandbergs forlag i København - prydet af en landsoldat med farvelagt Dannebrog. Andreas var ved godt mod, da han fattede pennen, »for jeg ønsker, at preusserne må få en banket tryne, inden de drager hjem«. Dernæst fortolker han billedet af landsoldaten: »På første side ser I landsoldaten og Dannebrogspanen. I ser, hvor stolt den er. I ser også soldaten, hvor frejdig han er. Men hvor ren er den ikke. Den stråler så net, som om det var guld. Den har jeg svoren, og den vil jeg tjene til sidste stund, om det aldrig går så galt.«

Andreas vender derefter blikket mod fjenden: »Men det er ingen sag for de tyske røvere at bekæmpe os få, dersom de kommer ti mod en. Hvis de kommer tre mod en, så skal de få ryggen kløved, så de skal sige, de har været i Danmark. Men alligevel må de skamme sig som hunde, at de skulle være så længe om at få os ud af Dybbøl Bakker. Nu vil jeg ikke skrive mere om den ting. Men skal jeg komme hjem, så skal jeg fortælle Eder krigshistorier....«

Ovenover billedet af landsoldaten tilføjede Andreas endnu et par forklarende linjer: »I ser i denne tid vel sagtens ikke nogen dansk soldat aftegnet. Men her kan I se ham. Der er vel sagtens fuldt af de tyske røvers billeder.«

(Jul. Strandbergs Forlag.)

Forlæggeren Julius Strandberg havde talent for forretning, og krigen i 1864 gjorde ham landskendt. Hans gribende og menneskevarme skillingsviser nåede kæmpeoplæg, og det farvelagte brevpapir med den tapre landsoldat blev revet væk. Strandberg forstod i eminent grad at slå på de strenge, som havde folkelig genklang i nuet. Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Brevet lader os ikke i tvivl om, at der i 1864 rådede en danskfolkelig nationalfølelse, som var ukendt i 1766. Fanen var nu blevet det danske folks og ikke som tidligere blot statens og flådens symbol. Både danske og tyske søgte nu at påvirke befolkningen med national propaganda i ord og billeder. Brevarket fra Strandbergs forlag er et eksempel fra den danske side. Soldat Andreas Mikkelsens ord viser også, at den nationale tidsånd havde fænget hos den jævne soldat. Kongen var ikke længere det eneste eller vigtigste samlende symbol for staten. Sproget, den danske fane og tyskerhadet var kommet til som mægtige folkelige kræfter.

Den moderne nationalfølelse var slået igennem.

Noter

- 1) Trykte forordninger 17., 21., 22., 29. januar og 16. og 27. september 1766 (i Landsarkivet, Aabenraa).
- 2) Nachrichten vom Baltischen Meere 1766, 18. stk., 5. maj 1766, s. 76 (i Det kongelige Bibliotek).
- 3) Broder Brorson: Disse Rigers Jubel-Høytid forestillet i en Prædiken ...den 16. oktober 1760 ... (Kbh. 1760).
- 4) Brevet findes i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, privatarkiv P 169.

Sprogforeningens Almanak 100 år

Af JØRGEN MÅGÅRD

I anledning af at Sprogforeningens Almanak fyldte 100 år, åbnedes den 25. november 1992 en udstilling på Museet på Sønderborg slot. Udstillingen fortalte træk af almanakkens historie, der også blev set i sammenhæng med dansk almanakhistorie. Sprogforeningens formand, Jørgen Mågård, holdt ved åbningen en tale, der bringes her.

Sprogforeningens Almanak fylder 100 år. Det er et sjældent jubilæum - og især for en ydmyg folkebog som en almanak. Jeg troede i øvrigt længe, at jubilæet først var næste år, når årgang 1994 udkom. Der står jo 1894 på omslaget af den allerførste udgave af Sprogforeningens Almanak. Jeg må tilstå, at min tiltro til egne regnefærdigheder fik et knæk, da jeg modstræbende lod mig overbevise om, at jubilæet er i år. Men regnestykket passer. Det er ligesom med Jesus, der døde langfredag, men opstod fra de døde to dage efter - på tredjedagen.

Årgang 1993, som netop er udkommet, er årgang nummer 100!

I det danske land er der i årenes løb udgivet omkring 80 forskellige almanakker. Almanakkerne havde deres storhedstid fra midten - og især fra slutningen - af sidste århundrede. Mange af dem fik kun en kort levetid; men nogle holdt sig til langt ind i dette århundrede. Således »Wisbechs illustrerede Almanak« 1853-1940 og »Folkets Almanak« 1875-1977. De er blot eksempler på nogle af de mest kendte almanakker, som kan ses i denne udstilling.

Almanakkerne - de fleste af dem - blev til i en tid, hvor der ikke var den flom af bogudgivelser, tidsskrifter og aviser, som vi kender i dag. I mange hjem var den årlige almanak den eneste

nye bog, man købte. Almanakkerne gav nyttige oplysninger: Den obligatoriske kalender, meddelelser om solopgang og solnedgang, månens faser, planeternes stilling, dagens navne, oplysninger om kongehuset, markedsfortegnelse, drægtighedstabel, portotakster, omregning af fod, alen og favne til metersystemet osv. - Og ikke at forglemme vejrspådomme for det kommende år. Mennesket spår, men Gud rå'r. Det var før Voldborg & Co. kunne lave langtidsprognoser for det omskiftelige danske vejr. - Og dertil kom underholdende historier, digte og oplysende artikler, tit med gode råd for mark, hus og have.

De gamle almanakker repræsenterer et stykke dansk boghistorie eller håndbogshistorie - og dermed også et stykke kulturhistorie. Det er i denne tradition, vi skal placere Sprogforeningens Almanak, som blev den sønderjyske almanak. Der var også andre sønderjyske almanakker. Nogle af dem kan ses i udstillingen; men det var Sprogforeningens Almanak, der blev den mest udbredte.

De første årgange, som blev redigeret af Mathias Andresen, Jørgen Fausbøl og J. N. H. Skrumsager, rummer adskillig god sønderjysk humor og satire. Vittigheder, som driller tyskerne. Der er stikpiller mod bl. a. den omsiggribende for-tyskning af sønderjyske stednavne. Almanakken foreslår således velvilligt: Knivsbjerg - Messerberg; Kalø - Kalbsinsel; Gammelgab - Altesloch; Tinglev - Dingleben.

Fra årgang 1896 begyndte man at bringe mindeord, nekrologer over nyligt afdøde sønderjyder, som fortjente at få et par ord med på vejen. Dette var med til at give Sprogforeningens Almanak et

særligt præg. Mindeordene er blevet meget værdsat, og i årenes løb er det blevet til langt over tusind. Set under ét udgør de et værdifuldt, sønderjysk, personalhistorisk materiale. Det udførlige register til almanakkens første 90 årgange gør det let at finde frem til de enkelte bidrag.

Det er fristende at gå i enkeltheder og fortælle forskelligt andet fra almanakkens historie; men jeg må nøjes med at henvise til det lille hæfte »Æ Almanak«, som er udgivet i forbindelse med udstillingen. Jørgen Slettebo, Troels Fink og jeg selv giver her nogle træk af den sønderjyske almanakhistorie.

Fra Sprogforeningen siger vi tak til Jørgen Slettebo, fordi han ville arrangere denne almanak-udstilling og give den husrum i Museet på Sønderborg Slot, og

Sprogforeningens Almanak 1993

Sprogforeningens Almanak 1993 er på mange måder noget særligt. Det er årgang nr. 100, det er den sidste årgang, og det er nok derfor, at den rummer bidrag fra de sidste fire redaktører og især behandler emner, der vedrører almanakken.

Almanakkens længste artikel er skrevet af Inge Adriansen, der igen tager et af vore mange nationale symboler under kærlig behandling, denne gang Dybbøllærken, »håbets budbringer«, som følges gennem digte, erindringer og prosa frem til »befrielsessangen« i 1945, »En lærke letted...«. Inge Adriansen påviser, hvordan »historien« om den kvidrende lærke er en myte. Ingen øjenvidner fra stormen den 18. april 1864 fortæller herom! Dybbøllærken blev et symbol på Genforeningshåbet, og som sådan har den også ført sit eget liv på omslaget af Sprogforeningens almanak.

I et hæfte »Æ almanak. Træk af søn-

derjysk almanakhistorie«, udgivet af Sprogforeningen, genoptrykkes iøvrigt Troels Finks artikel fra 1980 om almanakkens bagside, der har sin helt særlige historie. I den afspejles på mange måder vilkårene for de dansksindede nordslesvigere i tiden før 1920. I hæftet fortæller Jørgen Slettebo også træk af især sønderjysk almanakhistorie, og Jørgen Mågård fortæller træk fra sin tid som almanak-redaktør, en artikel, der også er gengivet i almanakken 1993.

*

vi er taknemlige for god økonomisk bi-stand fra H. P. Hanssens Mindefond, fra Nykredits Fond og Sønderhav og Omegns Mødehus' Legat.

I Sprogforeningen er vi glade for, at det sjældne almanakjubilæum kan fejres på denne værdige måde, for sammen med selve jubilæumsårgangen bliver udstillingen også en afsked med Sprogforeningens Almanak. Jeg er ked af at skulle sige det; men årgang 1993 bliver den sidste årgang. Almanakkens økonomi har længe været anstrengt, og selv om vi i Sprogforeningen aldrig har betragtet almanakken som en egentlig forretningsmæssig udgivelse, så har vi været nødt til at foretage en realistisk vurdering.

En bog som Sprogforeningens Alma-

derjysk almanakhistorie«, udgivet af Sprogforeningen, genoptrykkes iøvrigt Troels Finks artikel fra 1980 om almanakkens bagside, der har sin helt særlige historie. I den afspejles på mange måder vilkårene for de dansksindede nordslesvigere i tiden før 1920. I hæftet fortæller Jørgen Slettebo også træk af især sønderjysk almanakhistorie, og Jørgen Mågård fortæller træk fra sin tid som almanak-redaktør, en artikel, der også er gengivet i almanakken 1993.

Almanakkens nuværende redaktør Inggolf Haase, Møgeltønder, fortæller om »dansk grøde i det »tyske« Tønder« omkring århundredskiftet. Almanakkens redaktør i begyndelsen af 1980'erne, pastor Günter Hintze, bidrager med et lille essay om præstehistorier, dvs. historier - anekdoter - om præster, som også findes i stort tal især i Almanakkens første årgange. Prisen til de gamle redaktører må dog gå til Arne G. Larsen, der med sine erindringer om »en fynbos uforglemmelige møde med Sønderjylland« har givet et meget levende og kærligt billede af

nak siger åbenbart ikke mange af de yngre årgange ret meget, og selv om almanakken blev - og stadig er - en del af den sønderjyske tradition, så vil den ikke kunne overleve på traditionen alene. Vi har længe solgt almanakken for billigt; men hævde vi prisen, betød det mindre salg. Mange kan endnu huske, at den kun kostede nogle få kroner. Vi har også fået hård konkurrence fra de mange kalendere, som udgives hvert år i alle mulige smarte, moderne udgaver.

I midten af 1970'erne blev endnu næsten halvdelen af en årgang solgt gennem Sprogforeningens tillidsmænd; men mange tillidsmænd er faldet fra på grund af alder og andre naturlige årsager, og det er svært - ofte umuligt - at få andre i stedet.

Det er lidt trist at fejre et jubilæum og

livet i et sønderjysk sogn i slutningen af 1940erne, nærmere betegnet Ravsted, hvor skellene mellem dansk og tysk var så stærke.

Herudover rummer almanakken - som sædvanlig - essays, smånoveller og digte, også på sønderjysk samt en række nekrologer over sønderjyder, der er døde siden sidst.

Det er trist, at det er slut med »æ almanak«. Billedet af det sønderjyske kulturliv bliver fattigere uden, men man må håbe, at de artikler, sønderjyske digte, essays og prosastykker, som har været almanakkens kendemærke, må finde andre kanaler, så de kan blive trykt og spredt.

hf

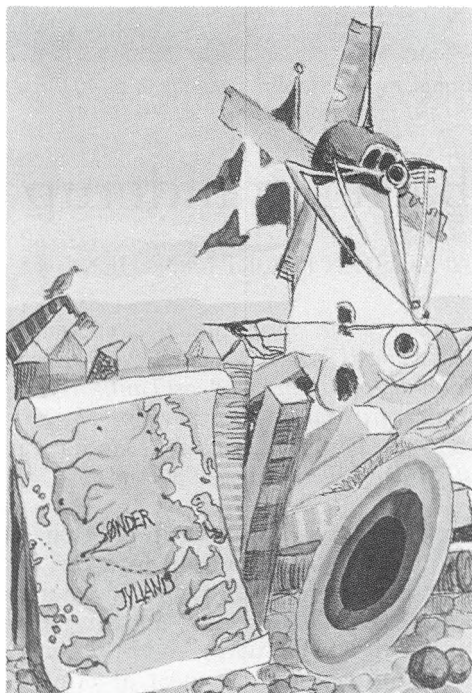
Sprogforeningens Almanak 1993. Red. Inggolf Haase. Udg. af Sprogforeningen, 208 s., ill. Eksp.: Dy-Po Tryk, Søndervang 4, 6400 Sønderborg. Pris: 55 kr.

Æ almanak. Træk af sønderjysk almanak-historie. Udg. af Sprogforeningen 1992. Pris: 20 kr.

samtidig fortælle, at festens genstand ikke længere kan klare sig. Men alting har sin tid. Vi måtte se i øjnene, at det var bedre og mere værdigt at standse udgivelsen nu, mens vi kan - fremfor at skulle gøre det under tvang om få år.

Tak til de tidligere redaktører, til Dy-Po Tryk, til Sprogforeningens tillidsmænd og til de mange, som trofast har købt almanakken år efter år.

Som poeten P. Sørensen-Fugholm siger: »Kalenren aldrig stille står, men bliver ved og går og går!« - Og det vil »kalenren« blive ved med, selv om Sprogforeningens Almanak ophører. Men når dette er sagt, og det er sagt med vemod, så vil jeg understrege, at vi i Sprogforeningen er glade for, at almanakken nåede de hundrede år. - Vi er faktisk lidt stolte af det!

Skamlingsbankestøtten var på forsiden af almanakkens 1. og 100. årgang. På almanakkens bagside 1993 ses bl.a. Dybbøl-lærken.

Branderup præstegård, fotograferet ca. 1910 af en af pastor Poorts forgængere, pastor Jørgen Hansen, der var præst i Branderup fra 1905 til 1911.

Barn i Branderup præstegård

Af KIRSTEN POORT LANTHÉN

I november-december nummeret af Sønderjysk Månedsskrift 1992 (side 332-335) bragtes et uddrag af Kirsten Poort Lanthéns erindringer fra Branderup præstegård. Her fortsættes med beretning om dagligdagen i præstegården i 1920'erne og 1930'erne.

Jeg voksede op i Branderup præstegård i Sønderjylland, hvor mine forældre var præstefolk fra 1922-1946. Branderup sogn er et lille landsogn, dengang med to skoler, en i Rurup og en i Branderup. Befolkningen bestod mest af bønder, nogle få håndværkere og handlende, og der var også mejeri. Præstens årsindtægt var lille. Da jeg kom i gymnasiet i

Haderslev i 1938, skulle vi opgive hjemmets årsindtægt, og jeg husker, den var på 6000 kr. Den store præstegård med tilhørende have på et par tdr. land, var rammen om en stor familie med seks børn, hvoraf jeg var den yngste. Vedligeholdelse af det store hus blev der sørget for af håndværkere, når menighedsrådet havde synet huset og skønnet hvilke opgaver, der var råd til. Det har sikkert været en billig bolig for os, men det har krævet både arbejde og penge at få varmet huset op om vinteren. Der blev fyret i komfur i køkkenet fortrinsvis med tørv og træ. Kvas og pinde blev indsamlet af os børn i læhegnet, der omgav

præstegården. Vi fik to ører for en tørvekurvfuld pinde. Der var otte kakkelovne ialt. I milde perioder blev der fyret med tørv. Dette var også tilfældet i besættelsesårene. Om vinteren blev der normalt brugt koks, og hvis det var meget koldt, blev der lagt et par briketter på ilden om aftenen. Briketterne blev sommetider lagt i en let fugtet avis, så holdt ilden bedre. Men der blev ikke fyret i alle kakkelovne til hverdag. Mens alle børn boede hjemme, var der altid fyret i den store spise-stue, der fungerede som opholdsstue, og i min fars kontor, der lå isoleret fra de øvrige stuer. I konfirmandstuens store runde jernkakkelovn blev der fyret den dag i ugen, hvor der var konfirmandundervisning. Konfirmandstuen blev også brugt til afholdelse af møder for sognets unge eller andre grupper. Præstegårde og skoler blev dengang brugt som samlingssted, og de forskellige arrangementer sluttede altid med kaffe og kage. Det må være et stort antal af kager, der er bagt i vores komfurovn, og især om sommeren blev der meget varmt i køkkenet, når der skulle bages.

Præstens kontor skulle altid kunne tage imod sognets beboere. Skulle der bestilles vielse, barkedåb, begravelse eller anden kirkelig handling, kom de fleste personligt. Vi har altid haft telefon, så længe jeg kan huske, men det var ikke almindeligt. Kun de handlende, håndværkere og de større gårde havde telefon, og sognets beboere kom nok hellere personligt i præstegården. Telefonsamtalerne kunne i øvrigt også aflyttes på centralen. Det var mor og datter, der var centralbestyrere, og faderen var stationsforstander på amtsbanen i Haderslev amt. Når vi ventede på tog, kunne vi se, hvordan den lille telefoncentral blev betjent. Der kunne iøvrigt kun ringes på hverdage kl. 8-20. Hvis der f. eks. var brug for læge om natten, forsøgte man at ringe til centralen mange gange, og i

heldigste fald blev der svaret, og forbindelsen etableret.

Men tilbage til brugen af den store præstegård. Her var 12 værelser, stor forstue, mellemgang, køkken, vaskehus og gammeldags lokum med to siddepladser, et stort og et lille. Spandene tømte min far efter behov. De blev komposteret til haven. Først under Anden Verdenskrig, kort før vi fraflyttede præstegården, blev der indlagt vand og installeret WC, men ikke badeværelse. Der var avlsbygninger bygget sammen med beboelseslængen, men de blev ikke benyttet til det oprindelige formål. Der var plads til tørv, koks, træ, kvas, træbaljer til brug ved storvask, cykler, gyngestol til os børn, høns og kyllinger samt foder til disse, haveredskaber, frugt og opbevaring af vintergrønsager. Vores kat og evt. killinger holdt til, hvor der engang havde været grisestald.

En landmand havde en hestetrukken slåmaskine stående på loen. Samme landmand påhvilede det at sørge for levering af tørv til præstegården. Jeg husker herlige ture på hans kassevogn ud til tørvemosen, der lå et par kilometer borte. Min to år ældre søster og jeg fik af og til lov til at køre med ud for at hente tørvene hjem. De stod »ringede« i små høje. Vi vidste, vi skulle passe på hugorme. Når vognen var fyldt op, sad vi på toppen af læsset og skumplede hjemad. Fyrretræerne stod med »lys« og duftede dejligt. Var sommeren fugtig, kunne det knibe med at få tørvene tørret godt nok, og så kunne det være et problem at få god ild i dem i komfuret. Det kunne da tage lang tid at få bageovnen varmet op.

Om sommeren kunne vi benytte hele huset, men om vinteren var der som nævnt kun fyret få steder, undtagen ved særlige lejligheder. Præstegården fungerede ofte som samlingssted, og mange gæster har vi haft, også overliggende. Det var før bilernes tid, og såkaldte frem-

mede talere var oftest indlogeret i præstegården. I februar måned var der aften-gudstjeneste hver aften i en bestemt uge, hvor »fremmede talere« prædikede. Foruden at have vedkommende indlogeret, sluttedes der af med fælles kaffebord i præstegården. Ved sådanne lejligheder blev der fyret i flere stuer, ligesom der vel også blev fyret på gæsteværelset.

Sparsommelig husførelse

Husførelsen var baseret på, hvad jeg i dag ville kalde naturalieøkonomi og krævede en stor arbejdsindsats. Vi havde også altid ung pige i huset, ligesom vi børn altid hjalp til. Der var ikke mange kontanter at bruge, og lønnen skulle række langt, f. eks. også til at støtte de seks børn under uddannelse. Den store have leverede mange produkter, og min far var en dygtig havemand. Vi var mange, som hjalp til med at indhøste grøntsager, bær, frugt, og vi var ikke altid lige begejstrede for den indsats, det krævede. Men det gav sammenhold, når der blev syltet og henkogt. Jeg husker aldrig, at vi har måttet købe æbler. De mest holdbare kunne gemmes helt til

maj måned. Før jul blev der indkøbt en gris til slagting. Det tilberedte kød blev henkogt, noget nedsaltet og senere røget. Det var jo længe før dybfryserens tid. I mange år var der ikke slagter i byen, frisk kød måtte vi telefonere efter og få tilsendt med toget, eller vi måtte cykle ti km. hver vej for at hente det. Men grøntsager var en væsentlig del af vores kost.

Sparsommelighed prægede hverdagen, men det er noget, jeg først er begyndt at fundere over som voksen. Det har dels været en nødvendighed, dels har sparsommelighed været noget, mine forældre har måttet leve med. De var begge sønderjyder og som sådan påtvunget tysk statsborgerskab fra fødslen. Som bosatte i Sønderjylland under Første Verdenskrig fra 1914-18 havde de følt krigens følger på krop og sjæl. De havde fire små børn og var kommet hjem fra Indien, hvor de havde været missionærer i syv år i Tirupati. De tre ældste børn var født derude, men mine forældre måtte hastigt rejse hjem, fordi min mors helbred svigtede. De fik kun det mest nødvendige med sig. Den lange sørejse

Storvasken skylles ude ved pumpen i gården af den unge pige og Kirsten Poorts ældste søster, ca. 1929. Fot. i privateje.

←
Sommergæster på plænen foran præstegården ca. 1928. De fleste er slægtninge fra Gram og deres venner, bl.a. »søstre« fra sygehuset i Gram. Fot. i privateje.

fra Colombo til Genua og derefter togrejse til Gram må have været anstrengende. Min far har haft nok at se til: En syg kone, et spædbarn og to små børn.

Slægt og venner i Gram hjalp til med at få dem installeret i et lejet hus. Min far fik forskellige præstevikariater, og barn nr. fire blev født. Første Verdenskrig var begyndt, da de flyttede til Toftlund præstegård; her var de præstefolk under resten af krigen og den følgende periode, hvor sønderjyderne oplevede afstemningen 10. februar 1920. Det var tit svært at skaffe den mest nødvendige mad, og mine ældste søskende har fortalt om, hvordan de gik langt for at hente lidt mælk eller nogle æg hos bønder i omegnen. Kød var en mangelvare, og en vinter var det vanskeligt at få kartofler. Kartoffelhøsten var vist slået fejl overalt. Aftensmaden kunne så bestå af kogte kålrabi, der var brunet i kaffegrums fra rugkaffen. Iøvrigt var der også indkvartering af tyske soldater i præstegården, noget som min far kom til at opleve igen i Branderup Præstegård nogle måneder før befrielsen i 1945.

Men denne livsførelse danner bag-

grunden for den spartanske levevis, som fortsatte stort set så længe, jeg havde mit hjem i præstegården. De sidste år dér blev så også præget af besættelsen og de ændringer i levevilkår, som alle oplevede. Kun i kraft af en stor ihærdighed fra mine forældres side, lykkedes det dem at hjælpe alle seks børn igang med en uddannelse.

Hjælp i huset

Den arbejdsbyrde, som et stort hus og en stor have medførte, blev klaret ved hjælp af manges indsats. Der var praktisk hjælp at få: Ung pige, havemand til at slå de store plæner med le et par gange om året og håndværkere til små og større reparationer. Det, jeg vil fortælle mest om, er de perioder, hvor vi havde besøg af to forskellige sypiger, som hjalp til med reparationer og omsyning af tøj og af og til syning af nyt stof, købt i den nærlig-

gende købstad: Haderslev. To forskellige personer klarede dette. Kathrine klarede mange ting: lappe, fremstille sengelinned, stoppe fjer i dyner og puder osv. Hun kom et par gange om året - sad og planlagde med min mor, hvordan de forskellige ting kunne fremstilles. Indtil jeg som elleve-årig kom i en realskole i Gram, gik jeg i hjemmesyede livstykke og underbukser. Livstykke blev syet af brugbare stykker fra min fars jakkesæt. Foroven blev der broderet »tunger« med farvet bomuldsgarn - det pyntede lidt. Underbukserne kunne være syet af skafterne af min brors sportsstrømper - den farvede bort foroven på strømperne blev til det nederste af buksebenet - så var der lidt farver på. Under livstykket havde jeg en lærredskemise, også hjemmesyet - en faster forærede mig engang en chemise med hæklet overstykke. Jeg var meget fornærmet over ikke at måtte bære den udenpå kjolen - den var det fineste, jeg havde ejet. Jeg tror ikke, jeg klagede over, at tøjet kradsede, men det har det sikkert gjort.

Meget sengetøj og sengelinned skulle bruges til den store familie og de gæster, som overnattede. Til dyner og puder skulle bruges fjer og dun. Vi holdt selv høns, og når der blev slagtet fjerkræ, blev dun og de bedste fjer gemt og tørret i lun ovn med åben ovndør. Bolster blev købt, og så var Katrine med, når der skulle sys dyner og puder samt stoppes fjer og dun i. Den sidste åbning blev syet sammen med hånden. Et par dundyner blev købt engang, men min personlige dyne fra barndommen eksisterer endnu, og den er ikke tung som bly, fordi kun de letteste fjer blev brugt; men en langsommelig proces har det været at få samlet tilstrækkeligt.

Der skulle meget sengelinned til, og det blev også syet derhjemme, men sjældent af nyindkøbt lærred. Hos en morbror, der var købmand i Gram, fik vi

tomme sække, hvori der havde været mel, sukker eller salt. Vores egen købmand var også istand til at levere sådanne; jeg tror, de kostede 1 kr. stykket. Disse sække var hvide, vel fremstillet af det, vi ville kalde sækkelærred i dag. De blev vasket og bleget - sammensyningen trevlet op - det bomuldsgarn kunne også bruges. Og så blev der syet dynebetræk, pudevår, lagener, viskestykker og håndklæder. Saltsækkene var lidt grovere i det, så af dem blev der syet håndklæder, som blev brugt i køkkenet. Skulle det være lidt fint, blev der sat hæklet mellemværk i dynebetræk og pudevår. Jeg husker et par sæt fint sengelinned, som var forbeholdt gæstesenge og familiemedlemmer, der var sengeliggende og evt. skulle have lægebesøg.

Af rester af slidt sengelinned blev der syet viskestykker og karklude. Støvklude blev syet af kønne rester fra slidte kjoler. Menstruationsbind var syet af bløde linnedklude, gerne med noget flonel yderst. Efter brug blev de sat iblød i vand, tilsat soda og derefter kogt som det sidste i storvasken. For nutidens unge lyder dette nok »ulækkert«, men det var jo længe før tamponernes tid.

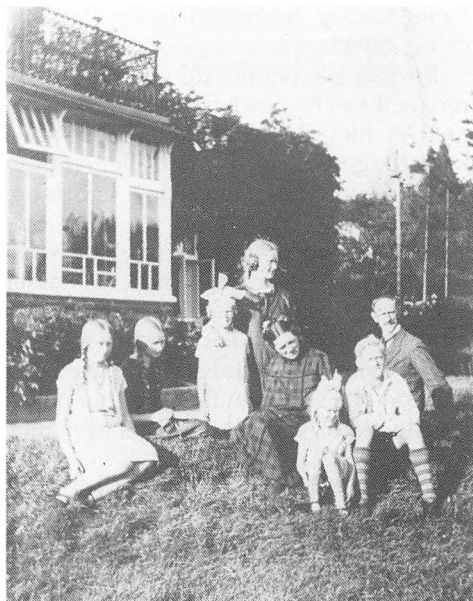
Sypigerne

Det var Kathrine, som var med til at lave alt dette. Hun fik kosten og 1 kr. om dagen, var altid i godt humør og en stor børneven. Hun var ugift og boede sammen med sin mor og ugifte søster i et lille hus, hvortil der hørte lidt jord, så der kunne holdes en ko. Det var et af de få huse, hvor der endnu ikke var elektrisk lys. Moderen var vist krigsenke (sønderjyske mænd måtte jo være soldater i den tyske hær under Første Verdenskrig). Katrines indtjente kontanter har sikkert været et velkomment bidrag til familiens underhold. Hun havde mange funktioner i det lille samfund: kunne våge over syge - hjælpe til med at passe

Familien Poort - forældre og seks børn - foran præstegården. Fra venstre Agot, Ruth, Karen Irene, Marie Louise, Kirsten og Johannes. Fot. 1929 i privateje.

barselskoner eller erstatte en syg husmor, der var indlagt på sygehus. Det var den tids »hjemmehjælp«, og hun var så efterspurgt, at man skulle lave aftaler med hende i god tid. Og så var hun som nævnt en stor børneven. Min to år ældre søster og jeg syntes altid, det var dejligt med Kathrine i huset. Hun holdt en mid-dagspause, hvor vi var sammen med hende i haven eller den nærliggende plantage. Hun lod sig gerne drille, og engang bød vi hende af en delfolæske, hvori vi havde lagt kaninekskrementer. Jeg tror nok, hun kunne se, hvad det var, men grinende stoppede vi hendes hånd, da hun lod som om, hun ville spise dem. Hun var også en kærkommen gæst til vore fødselsdage, hvor der blev leget blindbuk i den store forstue og »hvad siger missen«. Bagefter blev der drukket chokolade og spist boller og lagkage.

Den anden sy pige havde vi ikke et så fortroligt forhold til. Hun syede vore kjoler og frakker, dels af nyt stof, men også af opsprættet tøj, der var vasket og pres-set. Det var en stor oplevelse at kigge i hendes medbragte modeblade og være med til at bestemme facon. Sommetider fik vi et gammelt modeblad foræret, og så blev der klippet påklædningsdukker ud og tegnet tøj til dem. Skuffelsen kunne være stor, hvis der ikke var stof nok til den model, vi kunne tænke os - det har nok ikke altid været lige let at få brugt stof til at blive til fikse kjoler eller frakker. Jeg husker, der var nerver på, når der skulle klippes efter mønster. Så holdt vi os helst på afstand. Den først konfektionssyede nye frakke fik jeg til min konfirmation. Den holdt i mange år,

også fordi det efterhånden blev krigstid. Først blev den vendt - og senere sprættet op - stoffet farvet, og så blev der syet en god jakke af den.

Fest, leg og daglige pligter

Men jeg husker andet end sparsomme-lig levevis og arbejde, heldigvis. I hver-dagen var der også plads til leg, hygge og at holde gode traditioner omkring mærkedage i hævd, f. eks. 10. februar, der for sønderjyderne som afstemings-dag i 1920 er en vigtig national minde-dag. I mit hjem blev der serveret choko-lade med boller. Da der i slutningen af 20'erne blev bygget forsamlingshus, blev der holdt møder der på den dag.

Vore fødselsdage blev festlige. Der var pyntet med årstidens blomster omkring vores plads ved bordet. Vi måtte bestem-me, hvad middagsmaden skulle være. Der blev sunget for os, og et gavebord var pyntet med blomster og frugt. Jeg husker ikke meget om, hvilke gaver jeg fik. Om aftenen kom der gæster, voksne.

Vi legede, og der blev drukket chokolade og spist kager.

Børneselskabet havde vi om sommeren og ikke i forbindelse med fødselsdage. Der blev først drukket saft og spist kage. Bagefter var der gode legemuligheder i den store have: »skjul«, »stork om hjørnet«, »tampen brænder« o. lign. Selskabet sluttede med, at der blev spist rødgrød. Alle børn fra vore skoleklasser var med, også den debile pige. Vi fik altid besked om at tage os af hende - hun havde svært ved at følge med i legen, og gemte vi os sammen med hende, når vi legede skjul, var det altid os, der blev fundet først.

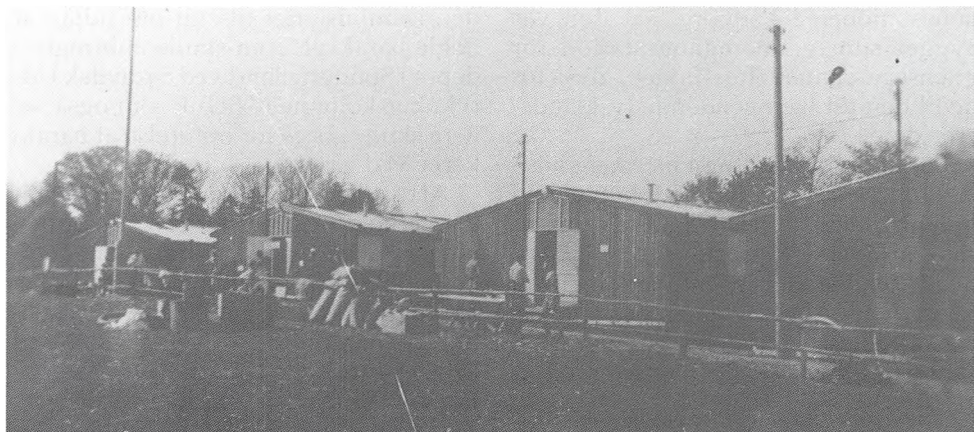
Vore forældre legede med os, både sommer og vinter. Det var vist ikke så mange børn, der oplevede det på den tid, hvor det fysiske arbejde krævede så meget. På vores store gårdsplads spillede vi krocket om sommeren - vi gik alle meget op i spillet. Vi havde god plads at røre os på både ude og inde. Der kunne laves rigtig mad på det lille dukkekomfur - varmekilden leveredes af stumper af julelys. Om foråret fik vi lov til med brændglas at få ild i en avis eller lave mønster i et stykke træ. Vi gravede et hul i sandet og skulle smide den antændte avis i dette hul. Vi havde vippe og gyng, begge dele hjemmelavet. Flere af min barndoms lege er gået af mode, som f. eks. at »spille pind«, men at hoppe i paradiset og spille kugler kender nutidens børn også. Lige i nærheden af præstegården lå en lille plantage, hvor der løb en bæk. Kirken lå der også, og det var spændende som barn at stå og være tilskuer til nogle af de kirkelige begivenheder, det være sig bryllup eller begravelse: tælle vognene i følget og bagefter besøge kirkegården og se på kransene, der dengang var hjemmelavede. I skoven kunne vi kælke om vinteren. Om foråret tog vi frøæg i bækken, og så dem udvikle sig fra haletudser til små frøer,

som igen blev sat ud, hvor de hørte hjemme. Vi fandt de første anemoner på den solrigeste plet ved bækken, vidste hvor liljekonvallerne var størst. Før sengetid fik vi læst højt, i hvert fald om vinteren. Tiden gik hurtigt, og nogle af pligterne kunne også være spændende som f. eks. at samle æg hos hønsene. Om sommeren skulle vi sørge for, at de halvstore kyllinger kom ned fra træerne om aftenen og blev lukket inde i hønsehuset. Men det var ikke eftertragtet at skulle gå eller cykle en kilometer til købmanden for at købe gær og margarine - eller cykle ned med pakker, der skulle sendes med posten. Postmesteren var meget tunghør og kunne kun råbes op gennem en tragt, han stak ind i sit øre - det kunne vi ikke lide. Vi skulle dække bord, tørre af efter opvask, bære tørv ind, pumpe vand og bære det ind. Det værste for mig var at blive sat til at røre dej til sandkage - jeg havde ingen armkræfter, og det hed sig, at der skulle røres en time. Det var længe før røremaskinernes tid.

*

Den levevis i en sønderjysk præstegård, som jeg har beskrevet, har sikkert været tidstypisk for mange danske hjem i den periode, men behøver ikke at være det for andre præstehjem, hvor de økonomiske vilkår kan have været bedre, og hvor præstefolkenes baggrund og oprindelse har været anderledes. Det tog lang tid for sønderjyderne at forvinde følgerne af Første Verdenskrigs forringede levevilkår, og det tog også tid, før Danmark ydede støtte til det genvundne land, f. eks. var trafikforhold i Sønderjylland i masse af år præget af dårlige forbindelser til hovedstaden.

Barndomslandet ligger der endnu - selvfølgelig forandret, men den gamle tønninglenske kirke af kvadersten og præstegården i nærheden er uforandrede i det ydre.

Karantænestationen i Kruså. Fot. Bov Museum.

Karantænestationerne i Padborg og Kruså

Af N. P. LUND-JENSEN

Under Anden Verdenskrig blev der oprettet to karantænestationer ved landegrænsen i Bov kommune - i henholdsvis Padborg og Kruså. N. P. Lund-Jensen, Bov, fortæller her om baggrunden for deres oprettelse, deres indretning og brugen af dem.

Karantænestationen i Padborg var beliggende på pladsen ved DSBs lokomotivremise og på en tilstødende mark øst herfor. Den var indrettet i otte større og mindre træbarakker, som var opført til formålet. Karantænestationen i Kruså var indrettet dels i Kruså vandmølle og i en barak i tilslutning hertil, dels i nogle træbarakker, som var opført på Krusågårds mark øst for hovedvejen over for Kruså toldsted.

Karantænestationen i Kruså eksisterede kun i en kort periode efter krigsafslutningen, hvorimod karantænestationen i Padborg blev benyttet til en række forskellige formål indtil omkring 1950.

Herefter blev også denne karantænestation fjernet. I dag er der intet synligt spor af, hvor de har ligget.

Når de to karantænestationer stadig huskes af mange mennesker, skyldes det, at de spillede en vigtig rolle i forbindelse med den enestående hjælpeaktion, som i krigens sidste måneder blev iværksat fra dansk og svensk side for at redde tusinder af danske og norske fanger ud af de tyske koncentrationslejre.

I en lang række bøger og artikler om besættelsestiden findes der beretninger om de aktiviteter, der fandt sted på de to karantænestationer i forbindelse med hjemtransporterne af de danske og norske fanger fra Tyskland. Man kunne derigennem få det indtryk, at karantænestationerne var etableret ved grænsen alene med dette formål for øje.

I en enkelt beretning af dr. Kaj Kjærulf-Jensen i bogen: »Sådan kom de hjem« oplyses det imidlertid om karan-

tænestationen i Padborg, »at den var bygget som gennemgangsstation for grænsepassanter efter krigen, dvs. for de til den tid hjemvendende tysklandsarbejdere«.

For at få dette udsagn nærmere klarlagt har jeg på grundlag af dokumenter i Indenrigsministeriets og Socialministeriets arkiver i Rigsarkivet undersøgt, hvad der var den egentlige baggrund for og hensigt med karantænestationernes oprettelse samt deres funktion i besættelsestidens sidste måneder i foråret 1945.

Planlægningen

I 1943 begyndte de danske sundhedsmyndigheder at overveje, hvilke foranstaltninger, der skulle træffes, hvis krigen rykkede Danmark nærmere. I juli 1943 foreslog Sundhedsstyrelsen således i et brev til Indenrigsministeriet, at der skulle indkøbes nogle mobile aflusningsovne. Man begrundede forslaget med, at der let kunne opstå situationer, hvor man for at forhindre udbredelse af plettyfus måtte foretage aflusning af et stort antal personer.

Efter de voldsomme engelske luftangreb mod Hamborg i slutningen af juli og begyndelsen af august 1943 ankom der her til landet et stort antal danske tysklandsarbejdere og tyske statsborgere, som var flygtet fra den bombehærgede by.

Sundhedsstyrelsen anså det nu for nødvendigt, at der snarest blev indrettet karantænestationer ved grænsen, og man anmodede i et brev af 28. sept. 1943 Indenrigsministeriet om at søge bevilling hertil, idet man understregede sagens hastende karakter. Desuden anmodede Sundhedsstyrelsen amtslægerne i Sønderjylland om at organisere en lægelig kontrol ved grænsen.

Ved forhandling med Arbejdsministeriet og Statens Civile Luftværn fik In-

denrigsministeriet tilsagn om udlån af nogle barakker, som skulle anbringes i depot i Sønderjylland ved Sydjydsk Udrykningskolonne (CBU)¹⁾, som også senere skulle sørge for opførelse af barakkerne ved grænsen.

Af et notat af 13. okt. 1943 fremgår, at man i Indenrigsministeriet satte spørgsmålstegn ved nødvendigheden af så omfattende foranstaltninger, som ønsket af Sundhedsstyrelsen. På den anden side var man dog klar over, »at der ved krigens mere eller mindre kaotiske ophør vil komme dels danske arbejdere fra Tyskland - f. t. ca 33.000 - dels udlændinge og krigsfanger, som antageligt vil komme fra lusebefængte lejre, og at det af hensyn til faren for plettyfus er nødvendigt at træffe visse foranstaltninger«.

Det var dog tydeligt, at man over for den tyske besættelsesmagt ønskede at sløre den egentlige hensigt med karantænestationerne, for notatet er forsynet med følgende randbemærkning: »Tyskerne får kun at vide, at der forberedes stationer til lægehjælp og bespisning af arbejderne«.

Sundhedsstyrelsen og Indenrigsministeriet er dog ret hurtigt nået til enighed, for den 3. nov. 1943 bevilgede Finansministeriet 410.700 kr. til oprettelse af karantænestationer ved grænsen. At arbejdet også umiddelbart efter er blevet sat i gang, fremgår bl. a. af et brev fra Bov sogneråd til Socialministeriet 23. dec. 1943, hvori sognerådet tog forbehold over for de udgifter, som karantænestationerne måtte påføre Bov kommune.

I tidsrummet fra januar til august 1944 inddrog Indenrigsministeriet en lang række andre ministerier og styrelser i planlægningsarbejdet, og også amtmandene, politimestrene og sygehuse i de berørte amter blev anmodet om at udtale sig til planerne, ligesom også Dansk Røde Kors blev hørt.

Udadtil søgte man at give det udseen-

CBU i Sønderjylland stod for opførelse af karantænestationer. Barakelementerne var allerede i 1943 blevet opmagasineret i Haderslev, Tinglev og Sønderborg. Her er opførelsen igang i Padborg i efteråret 1944. I billedets baggrund ses DSB's vandtårn. Fot. Bov Museum.

de af, at foranstaltningerne alene tog sigte på de danske tysklansarbejderes tilbagevenden, og et internt udvalg, som blev nedsat for at koordinere planlægningen, fik ligefrem navnet »Udvalget vedr. de danske arbejdere i Tyskland«.

I august 1944 havde udvalget, som var sammensat af repræsentanter for en række ministerier, Sundhedsstyrelsen, Statens Civile Luftværn og DSB, afsluttet sit arbejde, og den 23. aug. 1944 udsendte Indenrigsministeriet »Plan over karantæneforanstaltninger ved landets grænser«.

Planen var stemplet »Fortroligt« og indeholdt detaljerede bestemmelser om opsamlingssteder, karantænestationer, forsorgsordninger, personale og transportordninger.

Indenrigsministeriets plan blev den 6. sept. 1944 fulgt op af udkast til lovanordning²⁾ og bekendtgørelse vedr. karantæneforanstaltninger, og Sundhedsstyrelsen udsendte »Beskrivelse og planer vedr. karantænestationer ved landets grænser«, med nøjagtige tegninger og beskrivelser af de enkelte karantænestationers placering og indretning.

Det var i planen forudsat, at politimestrene skulle have overledelsen af karantænestationerne, og at politiet og grænsegendarmeriet skulle føre den nødvendige kontrol med, at grænsepassanter blev lægeundersøgt, men med politiets og grænsegendarmeriets opløsning den 19. sept. 1944 var den kontrolmæssige side af planen illusorisk. Indenrigsministeriet anmodede derfor den 14. okt. 1944 amtmændene i Aabenraa og Tønder om at overtage ledelsen af karantænestationerne³⁾. Begge amtmænd udtrykte dog over for ministeriet tvivl om mulighederne for at gennemføre karantæneforanstaltningerne, når politiet og grænsegendarmeriet ikke var i funktion. Indenrigsministeriet svarede imidlertid amtmændene, »at man uanset politiets opløsning m. v. agter at afslutte forberedelserne og om muligt gennemføre karantæneforanstaltningerne«.

I november 1944 kunne karantænestationerne tages i brug, selv om der endnu manglede en del barakker, og i begyndelsen af december 1944 blev karantænestationen i Padborg klargjort til modtagelse af 200 politibetjente, som blev

hjemført fra koncentrationslejren Buchenwald. Betjentene blev dog ved ankomsten til Padborg på grund af deres helbredstilstand kørt direkte til Frøsløvejren, hvor de næste dag blev lægeundersøgt.

I Aabenraa-Sønderborg amt blev der arbejdet med den mere detaljerede, lokale planlægning, som i februar 1945 udmøntedes i en færdig plan.

Planen giver et tydeligt billede af, at alt var lagt i faste rammer, og at alle tænkelige forhold var taget i betragtning. I 14 bilag til planen var bl. a. fortegnelser over de læger og sygeplejersker, der skulle arbejde på karantænestationerne, der var indkvarteringsplaner, fortegnelser over lokale leverandører af levnedsmidler og brændsel osv.

Den 24. marts 1945 udsendte Indenrigsministeriet et cirkulære, hvoraf det bl. a. fremgik, at man, såfremt forholdene ved krigsafslutningen muliggjorde det, ville søge karantæneforanstaltningerne gennemført i størst mulig overensstemmelse med planerne. Der ville til sin tid fremkomme nærmere meddelelse om foranstaltningernes iværksættelse.

Karantænestationerne i brug

Omkring den 1. april 1945 indtraf der imidlertid begivenheder, som fuldstændig ændrede alle hidtige planer, men som samtidigt betød, at karantænestationerne fik opgaver af en art og rækkevidde, som ingen på forhånd havde kunnet forestille sig.

Som bekendt lykkedes det i februar-marts 1945 den svenske greve Folke Bernadotte ved forhandling med blandt andre gestapochefen Himmler at skabe mulighed for at hjemføre danske og norske koncentrationslejr-fanger fra Tyskland. Der skulle nu handles hurtigt, og der var ikke tid til mange omsvøb eller forhandlinger. Karantænestationerne i

Padborg og Kruså blev simpelthen taget i brug af Socialministeriet, bistået af Dansk Røde Kors og Statens Civile Luftværn som en slags basisstationer for hjemtransporterne fra de tyske koncentrationslejre med bl. a. de hvide busser.

I Indenrigsministeriet og hos amtmanden i Aabenraa gav disse tiltag naturligvis anledning til nogen forbavsel, og man sporer da også i korrespondancen mellem ministeriet og amtmanden en vis utilfredshed med, at der uden forudgående forhandling blev disponeret over karantænestationernes materiel.

Samtidig med, at ministeriet gav udtryk for forståelse for, at Socialministeriet havde været nødt til at handle hurtigt, understregede man, »at den skete etablering af karantænestationerne ikke tager sigte på gennemførelse af de udarbejdede planer, men at stationerne midlertidigt er udlånt til Socialministeriet til anvendelse for transport af fanger fra Tyskland. Det er altså et andet formål end det i planerne forudsatte, og de i planerne givne direktiver for ledelsen af karantænestationerne kommer derfor ikke til anvendelse«.

Den 15. maj 1945 skrev en embedsmand i Indenrigsministeriet lakonisk i et notat: »Som forholdene ligger nu, bliver der næppe anvendelse for de udarbejdede udkast til lovanordning om midlertidige karantæneforanstaltninger så lidt som for udkastet til bekendtgørelse herom. På grund af det ringe antal hjemvendende danske fra Tyskland og under hensyn til det store antal tyske flygtninge, som allerede i lang tid har opholdt sig her i landet, er spørgsmålet om karantæneforanstaltninger af mindre afgørende betydning og praktiseres vel iøvrigt efter lokale bestemmelser rundt omkring bl. a. ved hjælp af den i Padborg etablerede og forlængst på forskellig vis ibrugtagne karantænestation«.

Og hermed var der i realiteten truk-

Karantænestationen i Padborg i brug som basisstation for hjemtransport fra de tyske koncentrationslejre i april 1945. Bag Røde Kors ambulancen ses den interimistiske perron, som blev bygget ved sporet fra den nedlagte bane til Tørsbøl, så afrejserne med tog til Sverige kunne foregå direkte fra karantænestationen. Fot. Bov Museum.

ket en slutstreg under mere end 1 1/2 års omfattende planlægningsarbejde, som kom tusinder af mennesker til nytte - omend på en anden måde end man oprindeligt havde tænkt.

Det er således klart, at karantænestationerne blev oprettet med det formål at imødegå risikoen for indførelse af smitsomme sygdomme med den strøm af flygtninge, krigsfanger og danske tysklandsarbejdere, som man forudså ville strømme her til landet, hvis krigen nær-

mede sig Danmark. At planlægningen ikke tog sigte på hjemførelse af danske koncentrationslejrifanger kan også udledes af den kendsgerning, at planlægningsarbejdet var påbegyndt på et tidspunkt, hvor deportationer af danske statsborgere til de tyske KZ-lejre endnu ikke havde noget stort omfang, og hvor man endnu ikke var begyndt at overveje muligheden for at hjemføre de deporterede.

Noter

1. CBU = Civilbeskyttelsestjenestens udrykningskolonner, oprettet i 1941.
2. Lovanordninger var betegnelsen for de lovakter, som under departementchefsstyret fra 1943-45, hvor det normale lovgivningsapparat var sat ud af funktion, blev udsendt af ministerierne.
3. I Indenrigsministeriets planlægning indgik også indretning af en karantænestation på statsskolen i Tønder.

Kilder og litteratur

- Rigsarkivet, Indenrigsmin. arkiv 2 K 1943, j. nr. 3002, 118 og 128; 2 K 1944, j. nr. 3002, 113, 120 og 121.
- Rigsarkivet, Socialmin. arkiv, 2. eksp. kont. 1944, j. nr. 303, 15 og 323, 2 kontor, j. nr. 823, 1-4/1945.
- Kaj Kjerulf-Jensen og Ernst Trier Mørch: Sådan kom de hjem, København 1945, s. 31.
- Johannes Holm: Sandheden om de hvide busser, København 1984, s. 20.

Det sker – på nordslesvigske museer

Fortidsminder i Jorden Udsat for nye trusler

Danmarks agerjord har været under plov i årtusinder, og det har ødelagt mange levn fra fortiden. Traditionel pløjning er dog ret skånsom. Forekomster mere end ca. 30 cm under overfladen har ligget trygt under pløjelaget. Og arkæologien fik endda den sidegevinst, at bonden bag sin plov ofte opdagede, hvad den stødte på. Han kunne så fungere som finder af oldsager og meddeler til museerne.

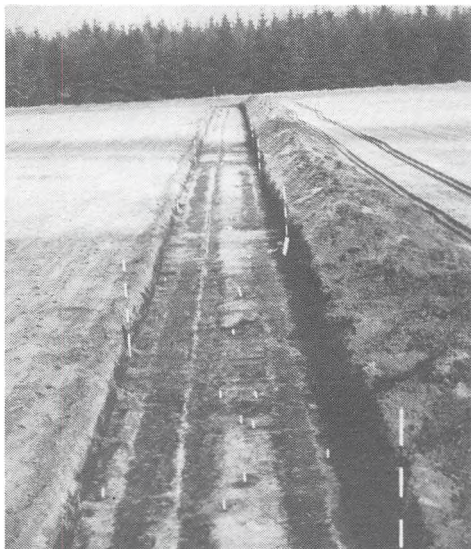
Nutidens landmand sidder foran ploven oppe på traktoren og ser ikke så meget. Og nye redskaber truer fortidsminderne både mere dybtgående og mere skjult.

Grubberen lufter jorden - ligesom dybdeploven - og løsner den tryksål, som kan opstå ved kørsel med tunge maskiner. Ved skovplantning letter reolpløjning ukrudtsbekæmpelsen i træernes første leveår. Stenstrengslæggeren samler markstenene i rækker, så de ikke generer kartoffeloptageren under høsten.

Disse nyttige redskaber går dybere end den traditionelle plov, og en enkelt behandling er nok til at beskadige eller helt destruere evt. fortidsminder. Ødelæggelserne sker ofte så dybt nede i jorden, at de slet ikke ses på overfladen.

For arkæologerne - her i amtet på Haderslev Museum - giver de nye dyrkningsmetoder problemer og bekymringer: Sådanne tiltag skal ikke indberettes til nogen myndighed. Hvor mange fortidslevn vil forsvinde uden at blive registreret? Og hvor skal økonomien til forudgående undersøgelser komme fra?

I hvert fald to steder i Sønderjylland

Reolploven har været i gang ved Nybo Plantage øst for Bredebro. I ældre jernalder var der på arealet både grave og en boplads. Kun de allerdybeste stolpehuller fra husene er tilbage - markeret med de små, hvide pinde. Resten af sporene er slettet ned til 50 cm's dybde. Fot. Haderslev Museum.

er der allerede sket store skader, uden at Museet havde fået besked på forhånd. Andre tilfælde er blevet varslet i tide, så markerne kan blive undersøgt, og dyrkningen derefter sættes i værk.

Udvejen må være, at så mange som muligt - både landmænd, skovbrugere og historisk interesserede folk - bliver gjort opmærksomme på, at Museet bør underrettes, når der er planer om at bruge de nye metoder. Kun på den måde får arkæologerne en chance for at redde fund og viden om fortiden. Og jo tidligere Museet får besked, des mindre bliver generne for jordbrugeren!

Anker Thygesen

Museet på Sønderbog Slot

- Indtil 1. feb.: *De andre og os. Om krigsfanger i Sønderjylland 1914-20.*
Indtil 1. feb.: Sprogforeningens Almanak, 100 år.
17. jan. - 28. feb.: Martin Quist. 500 akvareller.
Arr. Sønderborg Sygehus' Kunstforening.

Tønder Museum

16. jan. - 14. marts: *Byens breve. Tønders historie i dokumenter.*
Udstilling i forbindelse med Tønder Bys 750 års jubilæum, i Drøh-
ses Hus, Storegade 14, Tønder.
Arr. af Tønder Museum, Tønders lokalhistoriske arkiv og Landsar-
kivet i Aabenraa.
28. jan. kl. 19.30: *Museerne i Tønders udbygningsplaner.*
Foredrag af arkitekt Niels F. Truelsen.
13. feb. - 26. marts: *Fra dukketeatrets verden.*
Udstillingsværkstedets udstilling. Arr. Keld Thamdrup, Seem.

Aabenraa Museum

23. jan. - 14. feb.: Aabenraa Kunst- og Musikforening udstiller værker af Jørgen Nash
og Lis Zwick.

Sønderjyllands Kunstmuseum

- Indtil 31. jan.: *Svend Wiig Hansen. Maleri og skulptur.*

Haderslev Museum

- Indtil 12. april: *Kunst i Haderslev.*
Forhalsudstilling af malerier og akvareller med motiver fra Haders-
lev by og nærmeste omegn.
20. jan. kl. 19.30: *Ribe - Danmarks ældste by.*
Foredrag af antikvar Stig Jensen, der fortæller om de senere års
fund og udgravninger fra vikingetiden i marskbyens undergrund.
Arr. Haderslev Arkiv- og Museumsforening.
23. jan. - 14. marts: *Ret og vrang over alle grænser - strikningens kulturhistorie.*
Strik fra ca. 1800 til 1970 - i dag mest en hobby - har sin kulturhisto-
rie som et udpræget nyttigt håndarbejde.
Udstilling arrangeret af Haderslev Museum og Ann Møller Niel-
sen, Fredericia.
3. feb. kl. 19.30: *Jelling - nyt fra det gamle kongesæde.*
Foredrag af museumsinspektør Bodil Leth-Larsen, Nationalmuse-
et, der fortæller om Gorm den Gamles og Harald Blåtands residens-
by. Arr. Haderslev Arkiv- og Museumsforening.

Midtsønderjyllands Museum

17. jan. kl. 13: *Skoven i vinterdragt.*
Skovfoged Else Lei fra Lindet Statsskovdistrikt vil vise os skoven,
som den ser ud i forhåbentlig sneklædt stand. Mødested: Gelsbro
rasteplads, Ribe Landevej ved 11,6 kilometerstenen.

Nørreskoven

Valdemar Dreyer: *Nørreskoven på Als. Fra Als og Sundeved, bd. 70. 87 s. og 8 kortbilag, ill. Pris: 120 kr. Ekspedition: Muscet på Sønderborg Slot.*

Nørreskoven på Als har mange tilbedere. To af dem er Valdemar Dreyer og hans kone Ulla, som bosiddende i Sjellerupskov gennem 30 år har travet den herlige skov tynd. Sideløbende hermed har de samlet oplysninger om skovens historie og om alt det andet, som ikke kan ses, men som er med til at berige enhver skovtur. Det er der kommet en 75 sider stor bog ud af. Ikke en rejsefører i traditionel forstand, men snarere en række personlige indtryk samlet omkring nogle temaer.

For alle andre »fans« af Nørreskoven er her mange oplysninger og ideer at hente.

Steen W. Andersen

En mølle, dens egn og mennesker

Per Borggaard: *Damgård Mølle. En mosaik omkring en sønderjysk boghvedemølle og dens egn. Udg. af Søe Tryk A/S, Rødekre 1992, 88 s. ill. Pris: 98 kr.*

Damgård mølle nord for Rødekre fyldte i september 125 år, og i den anledning - og i anledning af sin egen 70 års fødselsdag - har bogtrykker Johs. Søe, Rødekre, udgivet denne bog, der - smukt trykt og med farvebilleder - også viser hans formåen som bogtrykker.

Per Borggaard - til daglig redaktør ved JydskVestkysten - har kaldt bogen en mosaik omkring møllen, og han kommer da også i sin tekst vidt omkring. Mere end halvdelen af bogen handler faktisk om alt andet end møllen; der fortælles indgående om baron Stampe, der byggede møllen, der fortælles om den slægt, der har ejet møllen i mere end 100 år, og først og fremmest om de to møllersønners deltagelse i krigen 1914-18, og der fortælles om den egn, hvor møllen ligger, nærmere betegnet enge omkring Rugbjerg. Her bygger Borggaard i høj grad på et manu-

skript fra 1930'erne af Jes Holm, der var født i Rugbjerg i 1858.

Bogens værdi øges ved, at den ikke kun er en møllehistorie, men da den breder sig ud, kunne man godt have ønsket sig, at der var en fortegnelse over benyttede kilder og litteratur på samme måde som der en nøje gennemgang af billedkilder. For hvor pokker findes Jes Holms manuskript, og hvor i alverden har professor Leif Ludvig Albertsen skrevet om landsbyen Rugbjerg. Som læser sidder i hvert fald undertegnede tilbage med en utilfredsstillet nysgerrighed - også efter at læse mere.

Under alle omstændigheder er historien om Damgård mølle - en af de få bevarede vindmøller i Sønderjylland - blevet til et vel-skrevet stykke lokalhistorie i en meget smuk ydre form.

lf

Helledåd eller tvangssituation?

Werner Bader: *Pioner Klinke Tat und Legende. Westkreuz-Verlag, Berlin 1992. 151 s. ill.*

»Heltegerninger sker kun undtagelsesvis og er for det meste fremkaldt af tvangssituationer«. Dette citat fra den tyske forfatter og krigskorrespondent Th. Fontane står som motto på bogen, som forsøger at fastholde mindet om en preussisk pionersoldats helledåd under sprængningen af volden ind til skanse 2 den 18. april 1864. Desværre lever forfatteren ikke helt op til sit motto. Pioner Klinkes liv skildres især ud fra heltesynsvinkelen, og han bliver til symbol på den ukendte menige soldat, der falder i forreste række på slagmarken. Selvom Bader prøver at holde en distance til den gamle hellededykelse, er der alligevel en højstemt grundtone i hele skildringen. Bogen er udtryk for en fornyet tendens, der kan følges også i Danmark, til at beskrive 1864 krigen ud fra en heroisk synsvinkel.

Baders gennemgang over krigens årsager rummer klare fejl, f. eks. betegnes Slesvig flere gange som et tysk hertugdømme og

befolkningen her som tysk. Der er et stort udvalg af billeder, både samtidige og langt senere, og de benyttes i flæng uden at deres kildeværdi anfægtes. På samme vis anvender Bader de mange citater, han har samlet, og der foretages ikke en samlet vurdering af mytedannelsen og dens reelle indhold. Dette vil anmelderen da gøre i stedet for: Den såkaldte heltedåd - sprængningen af skansevolden uden lunte i krudtsækken - blev ikke foretaget af Klinke, men af pioner Kitto. Denne blev ikke helt, fordi han havde den svagheit ikke at dø under udførelse af heltegeringen. Han var i øvrigt af sorbisk afstamning og blottede snart efter sin manglende kamplyst over for generalstaben ved at bede om hjemsendelse. Klinke var som falden soldat en lang tid bedre mytologisk figur.

Forfatteren burde have valgt et andet citat som motto: »Man skal ikke fratage folket dets helte«, således udtalte Wilhelm I., da han blev spurgt om sin opfattelse af Klinke.

ia

Laurids Skau

H. V. Gregersen: *Sønderjyden Laurids Skaus Livsroman*. Forlaget Centrum, Viby 1992. 312 s. ill. Pris: 298 kr.

»Med navnet Laurids Skau er den afdøde indskrevet i sit folks erindring og har en plads i dets historie ... Hans liv var en strid, hans våben var ordet og den klare tanke, og kraften, der svang dette våben, var hans stærke nationalfølelse. Han var et skud af folkets livsrod, dens inderste, et herligt skud. Der kan gå lange tider, der kan gå århundreder hen, før der udsendes et lignende«. Således fastslog provst Kofoed-Hansen, da Laurids Skau kun 46 år gammel blev stedt til hvile i maj 1864. Eftertidens bedømmelse har imidlertid ikke altid været så positiv. Historikeren Peter Lauridsen påpegede i begyndelsen af vort århundrede, at ordet ikke var Skaus eget, men professor Flors, og han frakendte Skau lederevner og karakter og bestred dermed hans plads i Danmarks historie. Folkets erindring er heller ikke videre lang. Det er gået Laurids Skau som så mange andre af nationalitetskampens skikkelser fra forrige århundrede, han er blevet glemt af de allerfleste, selv i sin sønderjyske hjemstavn. Med

den velskrevne og solidt funderede biografi sørger H. V. Gregersen for, at i det mindste læserne vil huske Skau. Uden at forfalde til den modsatte yderlighed med tegningen af et helgenportræt foretager Gregersen en rehabilitering af Laurids Skau, som efter alt at dømme vil blive stående.

Som allerede provst Kofoed-Hansen påpegede i sin begravelsestale, mødte Laurids Skau mange fristelser på sin vej, og det lykkedes ham ikke at komme uskyldig forbi dem alle. Skaus forfængelighed, hans møder med forskellige kvinder og alkoholen skilddrer forfatteren uden skånsel, men ikke uden forståelse. Først og sidst er det dog Laurids Skaus politiske indsats, som står i centrum. Den tog sin begyndelse allerede i 1839, da Skau satte sig i forbindelse med den spæde danske bevægelses leder, professor Flor i Kiel, der straks fik øjnene op for den unge Sommerstedbondes formuleringsevne og hans sans for agitation. Samarbejdet mellem Flor og Skau resulterede i 1843-44 i de taler, som Flor skrev og Skau fremførte på Skamlingsbankemøderne. De lagde grunden for Skaus enorme popularitet, som han med sine mange rejser udnyttede til at samle penge ind til fordel for den danske sag i Slesvig. Også inden for »Den slesvigske Forening« ydede han som sekretær en stor indsats. Han var ikke bange for konfrontationen, hverken med slesvig-holstenerne eller kong Christian VIII, hvis helstatspolitik Skau og de andre danske ledere ikke forstod.

Treårskrigen satte skel i Skaus liv. Efter genetableringen af det danske styre blev han udnævnt til amtsforvalter og tog dermed det store spring fra bonde til embedsmand. Hans politiske virke kom nu mest til at ligge i stænderforsamlingen i Flensborg, hvor han blev den danske gruppes ubestridte førstemand. Krigen i 1864 satte imidlertid en stopper for stænderforsamlingerne, og mens kampene endnu rasede, endte tuberkulosen Laurids Skaus liv. Posten som den danske bevægelses leder efter 1864 tilfaldt derfor Laurids Skaus rival, Hans Krüger fra Bevtoft.

Hans Schultz Hansen

Næste nummer af månedsskriftet udsendes med postvæsenet den 12. februar.

Forsamlingshuse i Sønderjylland

I 1880'erne og 1890'erne øgedes efterhånden de danske nordlesvigeres nationale bevidsthed. Påvirkningen skete gennem mange forskellige kanaler. En dansksproget presse vandt voksende udbredelse, Sprogforeningen, der var stiftet i 1880, udbredte dansk litteratur og dansksprogede bøger, og en række lokale foreninger, først og fremmest foredragsforeninger, samlede befolkningen til møder om religiøse, nationale og alment kulturelle emner.

Folk kom mere sammen, og behovet for et mødested, hvor de forskellige aktiviteter kunne foregå uden at blive generet af myndighederne, førte til, at der opførtes forsamlingshuse. Også forholdene i Danmark, hvor der i disse år opførtes et stort antal forsamlingshuse, har øvet indflydelse på udviklingen i Nordlesvig.

Det første forsamlingshus i Nordlesvig blev opført i Skrave på Røddingegnen, umiddelbart syd for Kongeåen. Her havde helt tilbage fra midten af 1800-årene været et aktivt folkeligt liv med møder, hvor der blev sunget, talt og holdt oplæsning. Husflidssagen vandt også tidligt indpas i Skrave sogn, hvor der siden 1872 fandtes en husflidsforening. Den havde også behov for et sted, hvor der kunne arbejdes og holdes udstillinger. Tanken om at bygge et hus drøftedes i nogen tid i Københoved og i foråret 1892 afholdtes et møde, der førte til, at den nødvendige kapital i form af andele blev tegnet af den lokale befolkning. I løbet af sommeren 1892 blev bygningen opført af kampesten på Toftlundgårds mark, tæt ved skellet til Skodborg sogn, hvor to veje krydser hinanden.

Huset stod færdigt i december 1892, men den egentlige indvielse skete den 29. januar ved det første møde, der blev afholdt af den lokale foredragsforening »Fremtiden«. Over 200 mennesker havde givet møde, og hørte bl. a. Sprogforeningens senere formand, re-

daktør M. Andresen, Aabenraa holde foredrag om opdragelsen hos de gamle grækere.

I de følgende år rejstes der forsamlingshuse ud over hele Nordlesvig. Før 1900 rejstes endnu fem, 1900-04 tre, og derefter 34 frem til 1914, hvor der fandtes ialt 43 forsamlingshuse. Heraf lå næsten halvdelen i Haderslev vesteramt, mens de sydlige egne var mere tyndt dækket.

Opførelsen af forsamlingshuse fortsatte efter 1920, og der blev især sat meget ind på at få etableret danske forsamlingshuse i de nationalt truede egne langs grænsen. Et af disse er Sofiedal forsamlingshus, der ses på forsidebilledet. I 1942 fandtes der ialt 101 forsamlingshuse. Hertil kom, at der i tilknytning til en række landsbyskoler i årene omkring 1940 blev opført gymnastiksale, der i henhold til loven kunne tages i brug til folkelige møder. Af sådanne gymnastiksale fandtes i 1942 ialt 45, således at der kun var 18 sogne i Sønderjylland, der manglede et fælles forsamlingslokale.

De mange forsamlingshuse er først og fremmest rejst ved den lokale befolknings egen indsats, men der er ydet støtte til arbejdet og til opførelsen fra mange forskellige sider. I 1920'erne og 1930'erne støttede »De nationale foreningers Samarbejdsudvalg« aktivt rejsningen af forsamlingshuse i nationalt truede egne. »H. P. Hanssens Mindefond«, der blev skabt i 1937, ydede tilskud til mange forsamlingshuse, til opførelse, til ombygning og til nyanskaffelser. På samme måde har »Dansk Kultursamfund« ydet tilskud. Det er sket i erkendelsen af disse møde- og samlingssteders stadige betydning for det nationale og folkelige arbejde i hele landsdelen.

hf

Litt.: N. Hansen, i Sønderjyske Årbøger 1912, s. 46-128; Jakob Petersen, i Kulturelle forhold i Sønderjylland 1920-42, s. 131-39.